

ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΤΣΟΥΡΕΛΗΣ: ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΑΡΜΑΟ

Αλεξάνδρεια, 2005, στο Σπίτι του Κ. Καβάφη. Από αριστερά: Ηλ. Παπαγιαννόπουλος, Κ. Πουλής, Σπ. Γιανναράς, Κ. Κουτσοουρέλης, Ν. Μαυρίδης και ο Δημήτρης Αρμάος.

~ ~ ~

Τρίτο και τελευταίο μέρος του αφιερώματος του ΝΠ στον Δημήτρη Αρμάο.
Προηγήθηκαν τα κείμενα του **Α. Κ. Χριστοδούλου** και του **Γιάννη Πατίλη**.

~ ~ ~

Η έκπληξή μου που είμαι απόψε εδώ, φίλοι και φίλες, είναι διπλή. Το πρώτον, διότι ειλικρινώς δεν περίμενα ότι το βιβλίο που σήμερα παρουσιάζουμε, θα έβλεπε ποτέ το φως της δημοσιότητας. Τέτοια ήταν η πίστη μου στην ακράδαντη αναβλητικότητα ή στην ανυποχώρητη τελειοθηρία, αν το προτιμάτε, του ποιητή. Την πίστη μου αυτή την έβλεπα άλλωστε να ανανεώνεται κάθε φορά που άκουγα τους δισταγμούς του. Ακόμη και τις ρητές διαβεβαιώσεις του ότι το πράγμα βαίνει καλώς, και ότι η έκδοση

επίκειται, είχα μάθει να τις παίρνω για ξεγλίστρημα απ' τις πιέσεις των γνωστών, κάτι σαν φιλική στάχτη στα μάτια.

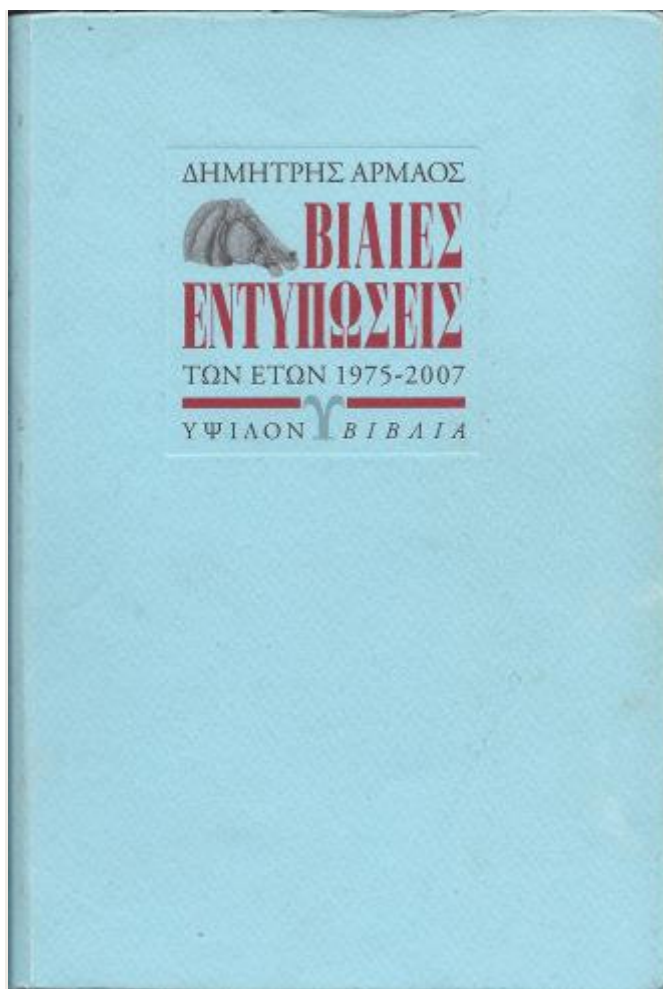
Είμαι όμως έκπληκτος, τόσους μήνες τώρα, και για έναν άλλον λόγο. Τον Αρμάο τον είχα ανέκαθεν για ολιγογράφο. Όσες σκόρπιες δημοσιεύσεις του είχα κατά νου, αυτό μου εδήλωναν. Οι *Βίαιες εντυπώσεις* του, περιτυλιγμένες ειρωνικά το φιλήσυχο γαλανό τους εξώφυλλο, με διαψεύδουν πανηγυρικά. Τετρακόσιες τόσες σελίδες, διακόσια και βάλει ποιήματα, κάποια τους μακρόσυρτα και άλλα πολυμερή: παραγωγή όπως και να το κάνουμε βιαίως εντυπωτική, ακόμη κι όταν πρόκειται για θησαύρισμα τριάντα και πλέον ετών.

Τώρα, για το ποιος ο ποιητής και ποιο το βιβλίο του, τα πολλά εισαγωγικά μου φαίνεται περισσεύουν. Ο Αρμάος παίζει στα δάχτυλα την ποιητική παράδοση, είτε είναι επιχώρια είτε εισαγωγής. Τρόπους, τόνους, ρυθμούς, είδη, μορφές, όλο το βαρύ της νόου-χάου το ξέρει απ' την καλή και την ανάποδη. Επιγραμματοποιός, ελεγιογράφος, σατιρικός, τραγουδιστής διαδοχικώς ή εν τω άμα, όλα του είναι προσιτά. Γλωσσικά, ανεβοκατεβαίνει με άνεση τσιρκολάνου ή πειρατή όλο το μακρύ σκοινί της ελληνικής. Στα θέματά του απλώνεται απ' τη μυστική πηγή της ιδιωτικότητας ως την πιο ελευθερόστομη πολιτικολογία. Με δυο λόγια, κι εδώ ας σταθώ, γιατί πολλούς τους παρασύρει η προσήνεια του ανδρός και το στεντόρειο, πηγαίο του γέλιο, ο Αρμάος είναι ποιητής γερά αρματωμένος, τουτέστιν δικαίως φιλόδοξος.

Ανοίγω παρένθεση. Η φιλοδοξία στα γράμματα, η φιλοδοξία στην τέχνη, στη ζωή γενικότερα, είναι πράγμα παρεξηγημένο. Δεν έχει να κάνει μόνο με τη βούληση για δύναμη, εν προκειμένω με τη δίψα για αναγνώριση, κύρος, περιωπή. Κάποτε μάλιστα, όταν είναι αλαζονικώς ρωμαλέα, η φιλοδοξία όλα αυτά τα περιφρονεί. Η αναγνώριση της ποιότητας, του ύψους ή του μεγέθους, αν το σκεφτείτε καλά, είναι πράγμα παράταιρο. Αυτοί που τα στερούνται εξ ορισμού όλ' αυτά, πάει να πει οι πολλοί, γιατί αναγνώριση σημαίνει αναγνώριση από τους πολλούς, αυτοί που τα στερούνται λοιπόν καλούνται να τα διακρίνουν στους λίγους που τα έχουν. Διόλου περίεργο που τούτοι οι τελευταίοι πάντα δυσπιστούν στις κρίσεις των πρώτων. Αρκεί να σκεφτείς ποιοι θα κληθούν να σε κρίνουν, για να απαλλαγείς μια και καλή από κάθε φιλοδοξία, λέει κάπου στο *Επιτήδευμα του ζην* ο Παβέζε. «Τι θέλει η πλέμπα δηλαδή; να φάει κεφάλι πράσου;» λέει ο Αρμάος στο δικό του ομότιτλο ποίημα, έναν βαθύλαλο έλεγχο απ' τους λίγους.

Η φιλοδοξία όμως δεν έχει να κάνει ούτε μόνο με το ταλέντο. Το ταλέντο, όσο πηγαίότερο είναι, τόσο και πιο αυτάρεσκο μπορεί να γίνει. Το ταλέντο είναι επιπόλαιο, κοντόθωρο, του λείπει η αίσθηση του βάθους. Μόνο όταν το ταλέντο συγκρουστεί με την αμφιβολία, γίνεται άξιο του ονόματος. Ταλέντο είναι να κοιτάζεσαι με απόφαση στο μάταιο του καθρέφτη.

Φιλόδοξος, άρα, είναι εκείνος που και μπορεί, και αμφιβάλλει. Εκείνος που πεισματικά ξέρει να τρέπει σε δωρεά την κάθε αμφιβολία. Την *πίκρα*, σας θυμίζω, οι Κρήτες ποιητές της Αναγέννησης τη λέγαν *πρίκα*.

Ωστε ο Αρμάος είναι ποιητής φιλόδοξος μ' αυτή την έννοια, όσο και με την έννοια την κοινή, κι όποιος του αναγνώστης ξεγελάστηκε ως τώρα, καλό θα κάνει τάχιστα ν' αναθεωρήσει, αν θέλει κάτι να εννοήσει απ' τα γραφτά του. Για μένα, όμως το μέτρο της φιλοδοξίας του προκύπτει και από αλλού. Όποιος διατρέξει τα ποιήματά του με την πρέπουσα προσοχή, δεν θα συλλέξει μόνο σκόρπια ενσταντανέ μιας ευαισθησίας, αυτό κάθε καλή ποίηση μας το δίνει, κάποτε και κάθε ποίηση εν γένει. Θα αποκομίσει συνάμα και μια εικόνα γενική, συγκεφαλαιωτική της κατάστασης του ποιητικού μας λόγου σήμερα.

Αφήστε με να επιμείνω κάπως περισσότερο. Ο παρατηρητής που με το βλέμμα του θα διατρέξει σήμερα οριζοντίως το λογοτεχνικό μας φάσμα (κι ό,τι ισχύει για την λογοτεχνία ισχύει εξίσου για τις άλλες τέχνες), τι ακριβώς θα δει;

Στον έναν πόλο, στο ένα άκρο του φάσματος θα δει συγκεντρωμένους όλους εκείνους που, όπως γράφει ο Χάμπερμας, πιστεύουν ότι το μοντέρνο, το σχέδιο ή το όραμα της νεωτερικότητας, έμεινε ανολοκλήρωτο· που του αναγνωρίζουν λοιπόν λόγο προωθητικό και πασχίζουν ως πρόταγμα αισθητικό να το αναζωογονήσουν. Στην άλλη άκρη του φάσματος, ο παρατηρητής μας θα δει να στέκουν όλους όσοι πιστεύουν ότι αυτή η ιστορία με το μοντέρνο και τη στατική του γραμμικότητα έχει πλέον ανέκκλητα τελειώσει. Όσο για τις ενδιάμεσες ζώνες του φάσματος, για τα εννιά δέκατα του εκτάματός του δηλαδή, εδώ επικρατούν οι ανάκατοι τόνοι, τα μεμειγμένα χρώματα, οι υβριδικές μορφές, το σκίοφως. Διευκρινίζω ότι δεν κάνω εδώ ποιοτική αποτίμηση, σημαντικοί δημιουργοί βρίσκονται σε όλες τις πλευρές. Ωστόσο το εύρος του φάσματος

μπορεί να το επισκοπήσει κανείς με ασφάλεια, μόνο αν περιλάβει στο βλέμμα του τα νοητά του άκρα. Και για να το πετύχει αυτό, χρειάζεται συγγραφείς, ποιητές εν προκειμένω, οριακούς, που να πολώνουν, να ακροπατούν.

Τέτοιος ποιητής, των νοητών άκρων, είναι για μένα, από τη μια μεριά των σημερινών επιγόνων του μοντέρνου, λ.χ. ο Νίκος Παναγιωτόπουλος του *Σύσσημου*. Κι από την άλλη, από τη μεριά όσων ζητούν τον απεγκλωβισμό της σημερινής λογοτεχνίας από τα βρόχια του μοντερνισμού, ο Διονύσης Καψάλης της *Τετραλογίας*. Έναν άλλο ακραίο ποιητή, τον Ηλία Λάγιο, μη μου ζητάτε να σας τον προσγράψω είτε στον ένα είτε στον άλλο πόλο, μου φαίνεται ότι με τρόπο καταπληκτικό μοιράζεται και στους δυο χωρίς να ξεπέφτει ποτέ στο μουντό ενδιαμέσο.

Και της μιας και της άλλης τάσης οι ποιητές μπορούν να ονομαστούν μεταμοντέρνοι, μετανεωτερικοί. Με τη διαφορά όμως ότι οι μεν προσβλέπουν στο *μετά το νεωτερικό*, στην ομαλή αποδοχή και συνέχειά του, ενώ οι άλλοι, στο *πέραν του νεωτερικού*, στη μερική έστω υπέρβασή του. Οι πρώτοι είναι γνησίως υστερονεωτερικοί· οι δεύτεροι, κάποτε, ευθέως αντιμοντέρνοι.

Τώρα, σ' αυτό το νοερό φάσμα, που κατατάσσεται ο Αρμάος; Δεν θα λάθευε νομίζω κανείς αν τον έφερνε πλησιέστερα στην πρώτη μας ομάδα, αυτή των όψιμων διαδόχων της νεωτερικότητας. Και η δική του αφετηρία είναι το παουντιανό *Make it new!*, η διηνεκής δηλαδή εξατομίκευση της έκφρασης. Και ο Αρμάος είναι ποιητής της πρωτοτυπίας. Στη ράχη των στίχων του ιχνηλατούμε διαρκώς, εξακολουθητικά, κατά κόρον, το κυνήγι της απόκλισης, της *λοξάδας*, που θα 'λεγε ο ίδιος.

Της *λοξάδας* της λεξιλογικής πρώτα πρώτα, που δεν διστάζει ν' αραδιάσει παιχνιδιάρικα μεν, αλλά και μ' ακριβολογία όπου δει, λέξεις όπως *μαρμιτόνι*, *ρεφούλι*, *σκιαζούλι* δίπλα σε άλλες του τύπου *κουβικουλάριοι*, *κήνσοι*, *λογισμαχούντες*· ρήματα όπως *απικουπίζομαι*, *κουντρίζω*, *ρονρονίζω* δίπλα σε φράσεις όπως *ο σειληνώδης μισαπόλλωνας*, *το αφορεσμένο αγχίθεο κοτόπουλο*, *ο ντελη-βοριάς του εβένου*· την *άατη* κι *αάατη* *σποδό* δίπλα στο *λαλούδι* το *περιφημισμένο*.

Της *λοξάδας* των ευρηματικών τίτλων επίσης, που από μόνοι τους θ' άξιζαν ειδική μελέτη. Σας διαβάζω μερικούς: “*Τρομακτική αδιανόητη φονική προς τους γονείς αγάπη*” – “*Το μπεκατσόνι φεύγει*” – “*Η τελετουργική αποκάλυψη, ήγουν Ιδέες λίγο πριν απ' την ολοζώντανη ψευδαίσθηση*” – “*Μερκούριος Βους*” – “*Οι ρευσκελείς*” – “*Για το μελλούμενο τραπέζι της Παράδεισος*” – “*Με της καρδιάς ήσυχη αντάρα*” – “*Σιχαμερή αλαλία των πράξεων*” – “*Γυναίκα νεαρή της επαρχίας με βατραχοπέδιλα: Fantasia (o quasi) για μίαν Άρπα και Κόρνο με ράμφος*” – κ.ο.κ.

Της *λοξάδας* του, τέλος, της τυποτεχνικής που όμως τα χίλια της τεχνάσματα μένουν προφορικός απερίγραπτα. Να μην ξεχάσω να μνημονεύσω εδώ την αμίμητη ευστροφία των αφιερώσεών του. Ποιος φιλόλογος, ποιος διδακτορικός θα πιάσει να μας τα εκθέσει κάποτε όλ' αυτά, με το νι και με το σίγμα;

Στάθηκα επίτηδες σε τέτοια, εξωτερικά, παραδείγματα, γιατί δείχνουν νομίζω τι θέλω να ισχυριστώ: ότι και ο Αρμάος θηρεύει στους δρυμούς της εκπλήξεως, θητεύει στην αισθητική της ανατροπής. Η μαθητεία του στους συμβολιστές και τους

αβανγκαρντίζοντες είναι έκτυπη. Και όπως σ' αυτούς, η ιδιοφωνία του είναι ακριβώς η αποφυγή της κοινολεξίας. Μολονότι έχει θύλακες φρασεολογίου λαϊκού στα ποιήματά του (όπως και λόγιου, και αργκοτικού, και ξενόγλωσσου), τα γραφόμενά του μόνο απλά και λαϊκά δεν ακούγονται. Κύριο γνώρισμά τους είναι η *περιπλοκή*. Ο Αρμάος, όπως και όλοι οι υστερομοντέρνοι, είναι ποιητής του *έμμεσου λόγου*. Τα πάντα λέγονται εδώ διαθλασμένα μέσα από χίλιους καθρέφτες. Πείσμονες γρίφοι, υπαινιγμοί, αποσπάσματα, πολυμάθεια και ποικιλογλωσσία (και ποια και πόση, ο Αρμάος είναι *poeta doctus* βεβαίως, και τι *doctus!* – *doctorum doctissimus...*), όλ' αυτά συνθέτουν ένα πεδίο αναγνωστικό δυσπρόσιτο, δύσβατο για τον ανάσκητο ή για τον οκνηρό. Φορές ανακαλεί κανείς αθέλητα εκείνο το σχόλιο του Έλιοτ για το όσιμο έργο του Τζόυς, ότι είναι δηλαδή γραμμένο για τον ιδανικό αναγνώστη που πάσχει από την ιδανική αϋπνία.

Ρέπει λοιπόν προς την πτέρυγα την υστερονεωτερική, των επιγόνων, των συνεχιστών, ο Αρμάος. Όμως δεν της παραδίδεται πλήρως. Χάρη στο ωδικό του αισθητήριο, τη σχέση του με το τραγούδι δηλαδή και ιδίως με την μαστορική της επωδού, σχέση που δεν τη μαρτυρεί μόνο εκείνη η δεκαριά των έμμετρων ποιημάτων του, αλλά και χάρη στο χιούμορ και την ελαφράδα, πήγα να πω τη διαολιά, που έχουν ενίοτε οι λέξεις του, χάρη τέλος στο ξέγνοιαστο θράσος του που του δίνει φερ' ειπείν το ελεύθερο πότε ν' αγανακτεί με τον Ηράκλειτο και πότε να καταχερίζει τον Χεμινγουάι, ο Αρμάος δεν χάνει την επαφή του και με τον άλλο πόλο. Πολύτροπος όπως είναι, ξέρει να παίρνει από παντού, κι αυτό τον κάνει ποιητή περισσότερο αντιπροσωπευτικό του γραφομένου μας λόγου – παρ' όλη την ιδιοτυπία του, που τρομάζει στην πρώτη ματιά. Και είναι αυτή η πολυτροπία, που κόντρα στο μοντερνίζον του έθους, απαλύνει κάποτε τις εντυπώσεις, καθιστώντας τες λιγότερο βίαιες απ' όσο τις θέλει ο τίτλος του.

Διαβάζοντάς τον, γεύεται κανείς μια τραχύτητα, αποκομίζει μια αίσθηση πράγματι βίαιη, φορές κι επώδυνη, για τη μοίρα της γραφής και της γλώσσας σ' αυτούς τους καιρούς, και για τους τρόπους που είναι ανάγκη να σοφίζονται οι ποιητές αν θέλουν να κρατήσουν τη φωνή τους ζωντανή. Όχι όμως μόνο αυτό. Πίσω από την βαριά τεχνολογία, κάτω από την αστραφτερή αρματωσιά των μορφών, υπάρχει στον Αρμάο κάτι ηπιότερο, ένας ουμανισμός ανάγλυφος, μια τρυφερότητα φιλέταιρη και καταδεκτική, κι ακόμη μια βαθιά κατανόηση για την ανθρώπινη κωμωδία, αυτή την παλιά πολυπαιγμένη ταινία που όμως τόσες και τόσες φορές τα καταφέρνει ακόμα να εκπλήσσει τα εμβρόντητα μάτια μας.

Θα μου πείτε, τόσες και τόσες φορές, παλιά πολυπαιγμένη ταινία, πώς συμβιβάζονται όλα αυτά, πώς συμβιβάζεται η *επανάληψη* με την *πρωτοτυπία*, και με την έκπληξη και την ανατροπή, για τις οποίες τώρα δα σας μιλούσα; Έχει κι εδώ μια απάντηση ο Αρμάος. Από ένα πεζό του ποίημα διαλέγω ένα απόσπασμα που δείχνει εξαιρετα γιατί ό,τι γράφουμε, έχει κίολας γραφτεί, γιατί ό,τι βαθιά μάς εκφράζει έχει ήδη ειπωθεί από άλλον. Αφήστε με να κλείσω μ' αυτό:

Δίνω το παραπάνω κείμενο σε μερικούς γνωστούς και φίλους μου λένε «τό 'χουμε ξαναδιαβάσει πριν κάτι χρόνια ένας που σου 'μοιαζε μας τό 'δωσε πιστεύοντας πως ήτανε δικό του» «Δεν είναι δυνατόν» τους αποπήρα «εγώ τό 'φερα φρέσκο-φρέσκο μόλις τό 'γραφα το μόνο μου γραπτό που δε μπορώ να καταλάβω γιατί γράφτηκε ή τι μπορεί να γύρευα μαζί του σας λέω δεν ξέρω καν σε τι αποσκοπεί μου ερχόταν μόνο μια θεϊκή μορφή θαμπά στο νου σαν προσταγή ενώ τό 'γραφα ή το γύριζα στη σκέψη

μου κάποια καθολική πού 'διωξε μια θαυμάσια ψυχή απ' το πλάι της γιατί δεν είχε υποτροπές φιλοδοξίες και άγχη να παίζει κάποιο ρόλο αυτό;» μου απάντησαν «Έτσι είναι όπως σ' τα λέμε κι ακουσέ μας κι ο φίλος μάλιστα που σου 'μοιαζε είχε τότε ξαφνιαστεί καθώς εσύ κι άμα το τύπωσε θυμόμαστε πού 'χε προσθέσει κι ένα δεύτερο κομμάτι όπου περιέγραφε το ζάφνιασμά του άμ' άκουσε από κάποιους ότι κι άλλος πιο παλιά κάποιος που τού 'μοιαζε έλεγαν σε τόπον άλλο κι άλλο χρόνο το είχε ξαναγράψει»

(«Το ποίημα και το χρονικό του», σελ. 354)

ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΤΣΟΥΡΕΛΗΣ

Ομιλία, στο μεγαλύτερο μέρος της ανέκδοτη, κατά την παρουσίαση των Βίαιων Εντυπώσεων του Δ. Αρμάου στις εκδόσεις ύψιλον/βιβλία την 1η Ιουλίου 2010. Τμήμα του κειμένου δημοσιεύτηκε ως βιβλιοκρισία στην εφημερίδα Αυγή (18.7.2010).